

Razlike v doživljanju družinskih interakcij med posameznimi člani družine mladostnic

Differences in perceptions of the family interactions among individuals in the families of adolescent girls

Olga Poljšak Škraban

Povzetek

Olga Poljšak Škraban, dr. soc. ped., Pedagoška fakulteta v Ljubljani, Kardeljeva pl. 10, 1000 Ljubljana. *Namen raziskave, ki je bila izvedena na vzorcu 93 študentk socialne pedagogike in njihovih staršev, je bil: raziskati razlike v doživljanju družinskih interakcij med posameznimi člani družine, ki se nanašajo na pomembne kakovosti starševstva, in na interakcije v družinskem sistemu. S pomočjo vprašalnika o družini (Lewis, 1989), ki je bil v okviru raziskave preveden in prirejen, avtorica ugotavlja, da člani družine različno doživljajo večino interakcij v družini, pri čemer so hčerke od vseh članov družine najbolj kritične v oceni. Kar pomeni, da oba starša višje vrednotita interakcije s hčerko, kot jih vrednoti ona sama. V skladu s pričakovanji avtorica ugotavlja tudi, da člani družine različno doživljajo medsebojne interakcije v otroštvu in adolescenci.*

Ključne besede: družinski sistem, doživljanje interakcij, mladostnik

Abstract

This research, carried out on the group of 93 female students of social pedagogy and their parents, aimed to study the differences in perceptions of the family interactions between the members of the family in regards to the important qualities of parenthood and interactions in the family system. Using the Family Questionnaire (Lewis, 1989) which was translated and adapted to fit the purposes of this research, the author of the article came to the conclusion that members of the family experience most of their interactions within the family in very different ways, the daughters notably being the most critical in their assessment of them all. This means that the parents valued their interactions with their daughter higher than she did her interaction with them. As anticipated, the family members experienced decline in the quality of interactions in the period between the childhood and adolescence of the daughter.

Key words: family system, perceptions of interactions, adolescent

1 Uvod: raziskovanje družine

V teoretičnem uvodu predstavljam le sodobne pristope v raziskovanju družine. Vsebinska teoretična izhodišča raziskave so bila izčrpno predstavljena v eni od prejšnjih številčk te revije (Poljšak Škraban, 2002b).

Obstajata vsaj dva teoretična pristopa k evalvaciji družine. Prvi, ki ga zastopajo humanistične, kognitivne in vedenjske šole, vidi družino v deležu posameznika. Druga perspektiva pa je sistemska in razume družino na podlagi dejstva, da vsak član družine vpliva na

vse ostale in da vsi ostali vzajemno vplivajo nanj. Enota opazovanja je v tem primeru družina kot sistem. L'Abate (1994) poudarja, da je v raziskovanju družine pomembno gledati na družino z obeh vidikov, ker se dopolnjujeta. Posameznik je hkrati stvaritev in tvorec intimnih medsebojno odvisnih odnosov s člani družine.

Sistemski pristop vidi enakovreden prispevek vseh posameznikov v funkcioniranju družine, medtem ko psihološka perspektiva (individualen pristop) poudarja sistematične razlike med prispevki posameznikov k funkcioniranju družine. (npr. vsi člani disfunkcionalne družine ne prispevajo enako k njeni disfunkcionalnosti).

Da razumemo delovanje družine, se moramo zavedati tudi vplivov nekaterih neodvisnih spremenljivk, ki so zelo pomembne za funkcioniranje družine. Avtor (prav tam) poudarja, da moramo upoštevati naslednje: življenjski cikel, v katerem je trenutno družina, socialno-ekonomski položaj družine, izobrazbo, etnično pripadnost, sestavo družine, razlike v spolu, versko pripadnost, stopnjo funkcioniranja staršev in prevladujoči stil vzgajanja ter stopnjo funkcioniranja družine.

Fisher in Ransom (1995) se strinjata z avtorji, ki trdijo, da lahko tipologije družin pomembno pripomorejo k uporabni organizaciji kliničnih in raziskovalnih podatkov. S pomočjo tipološke strategije (prek skupne variance med spremenljivkami, ko ugotavljamo raje zveze v posameznih družinah kot zveze znotraj celotnega vzorca) integriramo kompleksne, večdimenzionalne podatke o družinah v prepoznavne vzorce.

V logiki analiziranja podatkov, ki temeljijo na zvezah med spremenljivkami, in analizami, v katere vnašamo v obdelavo podatke posameznikov kot enote, obstaja temeljna razlika.

Fisher, Kokes, Ransom, Phillips in Rudd (1985) v svojem članku "Alternative strategies for creating relational family data" klasificirajo podatke o družini v tri ravni podatkov:

1. *individualni podatki* - gre za obravnavanje podatkov vsakega posameznika posebej, ne da bi upoštevali medsebojne percepcije ali dejanja drugih družinskih članov; v tem primeru ne gre za tipično družinske podatke;
2. *odnosni podatki* - gre za podatke več posameznikov, ki se nanašajo drug na drugega in

3. *transakcijski podatki* - podatki, ki se nanašajo na družino kot sistem in jih dobimo predvsem z opazovanjem in vrednotenjem družinskega sistema.

Pri obdelavi odnosnih podatkov raziskovalec z ustreznimi metodami (npr. prek aritmetične sredine, računanja vsote in razlike med skori, korelacije, raznih multivariantnih metod ipd.) kombinira različne odgovore članov družine v določene skore, ki nam nekaj povedo o določeni značilnosti družine kot celote. Avtorji zaključujejo, da je izbira metode odvisna od posameznega primera, pri čemer je treba upoštevati predvsem kakovost uporabljene lestvice, postavljena raziskovalna vprašanja in napovedno uporabnost postopka.

Benson, Curtner-Smith, Collins in Keith (1995) priporočajo za analizo družine kot celote metodo faktorske analize, kjer so enote analize odgovori vseh družinskih članov. Družinam so nato pripisani faktorski skori (rezultati merjenecv na latentnih spremenljivkah), s katerimi se izvaja nadaljnja statistika. Zanimiva za interpretacijo je tudi sestava posameznih faktorjev, pri čemer ugotavljamo, čigavi odgovori in katere teme se grupirajo skupaj, kar nam veliko pove tudi o naravi percepcije družinskih članov.

2 Namen in hipoteze raziskovanja

Namen raziskave je bil ugotoviti razlike med posameznimi družinskimi člani v doživljanju družinskih interakcij, ki se nanašajo na pomembne kakovosti starševstva in na interakcije v družinskem sistemu.

H1 - Člani družine različno doživljajo interakcije v družini.

H2 - Oba starša višje vrednotita interakcije s hčerko, kot jih vrednoti ona sama.

H3 - Člani družine različno doživljajo medsebojne interakcije v obdobju otroštva in adolescence mladostnice.

3 Metoda

3.1 Udeleženci

V raziskavo je bilo vključenih 93 dvostarševskih družin mladostnic - študentk od 2. do 4. letnika (starosti od 20-23 let) Pedagoške fakultete, smer socialna pedagogika.

Izbira vzorca je natančneje utemeljena v doktorski disertaciji (Poljšak Škraban, 2002a), saj so rezultati predstavljene raziskave del širše zasnovane raziskave omenjene doktorske disertacije.

Vzorec je sestavljen iz približno polovice družin iz mestnih in polovice družin iz drugih naselij celotne Slovenije, kar ustreza demografski strukturi prebivalstva (Statistični letopis, 2000).

Vprašalnike sem poslala 118 družinam, torej 236 materam in očetom. Kar 85 % vseh staršev (N=200) je vprašalnike vrnilo. Za namene raziskave sem uporabila odgovore 93 družin (79 %), kar je dokaj visok odstotek. Ostale sem izločila zaradi nepopolnih podatkov. Podatek kaže na visoko motiviranost študentk in njihovih staršev za sodelovanje v raziskavi.

Tabela 1: Prikaz vzorca glede na izobrazbo staršev.

Dosežena stopnja izobrazbe:	Mater		Očeta		Skupaj	
	f	%	f	%	f	%
<i>Nedokončana in zaključena osnovna šola</i>	17	18.3	13	14.0	30	16.1
<i>Poklicna in srednja šola</i>	55	59.1	60	64.5	115	61.8
<i>Višja šola</i>	12	12.9	10	10.8	22	11.9
<i>Visoka šola</i>	8	8.6	7	7.5	15	8.1
<i>Magisterij in doktorat</i>	1	1.1	2	2.2	3	1.6
<i>Ni podatka</i>	-	-	1	1.1	1	.5
<i>Skupaj</i>	93	100.0	93	100.0	186	100.0

V vzorcu je nekoliko več staršev s srednjo izobrazbo in manj z višjo in visoko v primerjavi z izsledki Ložarjeve (1996), ki je analizirala študentsko populacijo v Sloveniji v študijskih letih 95/96. Statistične pomembnosti razlik nisem ugotavljala.

Za vzorec je značilen visok odstotek (okoli 90 %) zaposlenosti obeh staršev.

3.2 Pripomočki: vprašalnik o družini - VOD¹

S pomočjo vprašalnika o družini (Lewis, 1989) sem raziskovala kakovost družinskih interakcij in doživljanje le-teh s strani treh družinskih članov. Vprašalnik sem prevedla in prilagodila potrebam raziskave. Shereshefsky in Yarrow (1973, v Lewis, 1989) sta avtorja prvega dela vprašalnika, ki ga je Lewis povzel. Sestavlja ga šest vprašanj, ki se nanašajo na interakcije med staršema in mladostnico (zaskrbljenost in zadovoljstvo staršev v vlogi roditelja, sposobnost prepoznavanja in zadovoljevanja čustvenih potreb mladostnice, bližina, oviranje samostojnosti mladostnice), ločeno za obdobje otroštva in adolescence (skupaj 12 vprašanj). Gre za pomembne kakovosti starševstva. Preizkušanci odgovarjajo po petstopenjski Likertovi lestvici od 1 do 5, pri čemer se opisi odgovora vsebinsko razlikujejo glede na zastavljeno vprašanje, vendar vedno v pomenu od *zelo dobro* (1) do *zelo slabo* (5).

Drugi del vprašalnika je dodal Lewis. Njegova vprašanja so se nanašala na interakcije med partnerjema (staršema), sama pa sem za potrebe raziskave vprašanja vsebinsko ohranila, le da sprašujem po interakcijah v družini kot sistemu. Ta del vprašalnika temelji na Beaversovi (1976) teoriji kompetentnosti. Gre za 10 vprašanj, ki se nanašajo na strukturo družine (način odločanja v družini, zavezništvo staršev), komunikacijo v družini (pogajanje, komunikacija, konflikti, povezanost z okoljem) in ravnanje s čustvi (prepustnost, ekspresivnost, razpoloženje in vzdušje ter empatija).

Preizkušanci odgovarjajo po petstopenjski Likertovi lestvici, vsak odgovor graduira od *zelo dobro* do *zelo slabo* in je posebej razložen glede na teoretične predpostavke, na osnovi katerih je vprašanje postavljeno. Zaradi halo efekta so nekateri odgovori obrnjeni, zato sem pred obdelavo podatkov potrebne odgovore na obeh delih vprašalnika rotirala in poenotila. Tako 1 povesod pomeni - *zelo slabo* in 5 - *zelo dobro*.

V raziskavi sem aplicirala tri vsebinsko identične oblike vprašalnika – različico, namenjeno mladostnicam, njihovim materam in očetom.

Lewis (1989) navaja podatke za konstruktno veljavnost vprašalnika. Faktorska analiza je izločila sedem faktorjev, ki se ujemajo s teoretičnimi predpostavkami.

¹ Vprašalnik je objavljen v prilogi doktorske disertacije (Poljšak Škraban, 2002a)

Preveden in prilagojen vprašalnik sem preizkusila na pilotskem vzorcu 20 oseb in po popravkih ocenila vsebinsko veljavnost instrumenta na osnovi strokovnega mnenja treh ekspertov s področja psihologije in dela z družino.

Konstruktno veljavnost vprašalnika sem preverjala s faktorško analizo po metodi glavnih komponent z rotacijo varimax, ločeno za spremenljivke vseh treh družinskih članov. Rezultati faktorške analize so skladni s teoretičnimi predpostavkami in nam razkrijejo zanimivosti doživljanja interakcij v družini za posameznega družinskega člana. Vendar ti rezultati presegajo namen pričujočega prispevka, zato jih na tem mestu ne objavljam (glej Poljšak Škraban, 2002a).

Glede na rezultate omenjenih faktorških analiz in teoretične predpostavke, sem za izračunavanje Cronbachove alfe ter nadaljnjo statistično obdelavo tvorila kompozitne spremenljivke, ki sem jih poimenovala na naslednji način:

- *D1 - zaskrbljenost staršev glede hčerke (v otroštvu in adolescenci),*
- *D2 - ravnanje s potrebami* (sposobnost staršev, da prepoznajo in zadovoljijo čustvene potrebe hčerke, medsebojna bližina hčerke in staršev ter zadovoljstvo staršev v roditeljski vlogi - vse v otroštvu in adolescenci),
- *D3 - oviranje samostojnosti mladostnice* (v otroštvu in adolescenci).

Kompozitne spremenljivke D4 in D5 se nanašajo na družino kot sistem in so naslednje:

- *D4 - komunikacija v družini* (pogajanje v družini, jasnost sporazumevanja, ravnanje s konflikti in povezanost z okoljem),
- *D5 - ravnanje s čustvi* (prepustnost, ekspresivnost, razpoloženje in vzdušje ter empatija).

Spremenljivki, ki se nanašata na strukturo družine (način odločanja v družini in zaveznitvo staršev) sem obravnavala ločeno in zanj zaradi narave lestvice nisem računala koeficientov notranje konsistentnosti. Pri teh dveh spremenljivkah sem pri obdelavi podatkov uporabila neparametrijsko statistiko.

Koeficienti notranje konsistentnosti (Cronbachova alfa) vseh treh inačic vprašalnika o družini se gibljejo na prvem delu med 0,70 in

0,90, na drugem delu pa med 0,67 in 0,83.

Menim, da rezultati faktorske analize in koeficienti notranje zanesljivosti kažejo na dobre merske karakteristike instrumenta.

3.3 Postopek zbiranja podatkov in njihove statistične obdelave

Vprašalnike, namenjene študentkam, sem uporabila skupinsko. Vprašalnike, namenjene staršem, sem poslala staršem na dom, opremljene s spremnim dopisom, v katerem sem opisala namen in cilje raziskave in jim zagotovila varstvo osebnih podatkov, kar je v skladu s zahtevami American Psychological Association (APA, 1994).

Podatki so bili vnešeni in obdelani s programom SPSS.

Za analiziranje razlik v doživljanju interakcij v družini sem uporabila tehnike analiziranja podatkov, kot jih za raziskovanje doživljanja družine s strani več družinskih članov priporočajo Fisher, Kokes, Ransom, Phillips in Rudd (1985). Tehnike omogočajo, da analiziramo podatke na:

1. individualni ravni - za vsakega družinskega člana ločeno,
2. na diadni ravni - primerjalna analiza podatkov parov: očeta-mladostnice, matere-mladostnice in očeta-matere in
3. sistemsko - upoštevamo družino kot enoto.

4 Rezultati

4.1 Razlike med posameznimi člani družine v doživljanju družinskih interakcij, ki se nanašajo na pomembne kakovosti starševstva

V tem poglavju navajam rezultate prvega dela vprašalnika o družini. Mladostnica in njeni starši (mati in oče posebej) so odgovarjali na šest vprašanj o medsebojnih interakcijah, ki se nanašajo na pomembne kakovosti starševstva v otroštvu, in na enakih šest vprašanj za adolescenco. Doživljanje razlik v interakcijah med člani družine glede pomembnih kakovosti starševstva za obdobje otroštva in adolescence hčerke lahko preverjamo le med

pari - med mladostnico in materjo in med mladostnico in očetom, saj v vprašalniku ni bilo vprašanj, ki bi se nanašala na zaznavanje interakcij med staršema.

Za vsako spremenljivko navajam dve tabeli, v katerih zaradi preglednosti in primerljivosti združujem rezultate vseh članov družine. V prvi (npr. tabela 2) navajam aritmetične sredine in SD za spremenljivko za posameznega člana ter statistično pomembnost razlik med člani družine - ločeno za otroštvo in adolescenco. Aritmetične sredine in SD v koloni doživljanje mladostnic se nanašajo na doživljanje interakcij mladostnice - najprej z materjo, nato z očetom (ločeno za otroštvo in adolescenco), v koloni doživljanje staršev pa na doživljanje interakcij staršev - najprej matere, nato očeta z mladostnico.

V drugi tabeli (npr. tabela 3) pa navajam statistično pomembnost razlik v zaznavanju interakcij med otroštvom in adolescenco, kot jo doživlja vsak član družine posebej.

4.1.1 Zaskrbljenost staršev glede hčerke

Člani družine so odgovarjali po 5-stopenjski lestvici od 1 (skrajno zaskrbljen -a), prek 3 (zmerno zaskrbljen -a), do 5 (komaj kaj zaskrbljen -a)².

Tabela 2: Aritmetične sredine, SD ter statistična pomembnost razlik za spremenljivko zaskrbljenost staršev, kot jo medsebojno doživljajo člani družine v otroštvu in adolescenci – primerjava posameznih ocenjevalcev.

Doživljanje zaskrbljenosti v interakciji s posameznim staršem:	Doživljanje mladostnice		Doživljanje starša		Testiranje statistične pomembnosti razlik		
	M	SD	M	SD	df	t	p
Mati:							
otročstvo	2.65	.94	2.42	1.00	184	1.58	.115
adolescenca	2.66	.90	2.48	.98	184	1.24	.216
Oče:							
otročstvo	3.18	1.07	3.80	.90	178	.74	.460
adolescenca	3.09	.99	2.96	.97	184	.90	.368

² Zaradi lažjega razumevanja rezultatov povsod navajam že rotirane pomene postavk na posamezni lestvici. Način, kako so bile postavke rotirane, je natančneje naveden v poglavju o merskih instrumentih (v Poljšak Škraban, 2002a).

Mladostnice doživljajo mame kot tiste, ki so nekoliko bolj zaskrbljene glede hčerke v primerjavi z očetom. Enako doživljajo tudi starši. Mame se ocenjujejo v primerjavi s hčerami kot bolj zaskrbljene v otroštvu in adolescenci, očetje pa kot manj zaskrbljeni v obeh obdobjih. Vendar razlike v zaznavanju med posameznimi člani družine pri tej spremenljivki nikjer niso bile statistično pomembne.

Kot je razvidno iz tabele 3, se kaže tendenca, da materina zaskrbljenost v adolescenci rahlo upade, pri očetih pa, nasprotno, poraste. Pri mladostnicah se kaže enaka tendenca kot pri starših. Vendar razlike niso statistično pomembne. Torej nihče od članov družine ne doživlja, da bi bila starša različno zaskrbljena glede hčerke v otroštvu in adolescenci.

Tabela 3: Aritmetične sredine, SD ter statistična pomembnost razlik med otroštvom in adolescenco za spremenljivko zaskrbljenost staršev, kot jo doživljajo posamezni člani družine - primerjava dveh obdobj.

<i>Ocenjevalec/partner v interakciji:</i>	<i>Otroštvo</i>		<i>Adolescenca</i>		<i>Statistična pomembnost razlik:</i>	
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>t (92)</i>	<i>p</i>
<i>mladostnica – mati</i>	2.65	.94	2.66	.90	-.12	.908
<i>mladostnica – oče</i>	3.18	1.07	3.09	.99	1.04	.301
<i>mati – mladostnica</i>	2.42	1.00	2.48	.98	-.83	.408
<i>oče - mladostnica</i>	3.80	.90	2.96	.97	1.55	.124

4.1.2 Sposobnost staršev, da prepoznajo čustvene potrebe svoje hčerke

Člani družine so odgovarjali po 5-stopenjski lestvici od 1 (zelo slabo) prek 3 (srednje) do 5 (zelo dobro).

Iz navedenih aritmetičnih sredin za vse člane družine je iz tabele 4 razvidno, da matere menijo, da bolje prepoznajo čustvene potrebe svojih hčera, kot to doživljajo očetje. Tudi hčerka doživlja podobno. Razlike v zaznavanju med člani družine za otroštvo niso statistično pomembne, so pa pomembne za obdobje adolescence. Starši ocenjujejo, da bolje prepoznajo čustvene potrebe hčera, kot jih ocenjujejo hčerke same.

Tabela 4: Aritmetične sredine, SD ter statistična pomembnost razlik za spremenljivko prepoznavanje čustvenih potreb mladostnice, kot jo medsebojno doživljajo člani družine v otroštvu in adolescenci – primerjava posameznih ocenjevalcev.

Prepoznavanje čustvenih potreb mladostnice v interakciji s posameznim staršem:	Doživljanje Mladostnice		Doživljanje Staršev		Testiranje statistične pomembnosti razlik		
	M	SD	M	SD	df	t	p
Mati:							
otročvo	3.92	.95	4.05	.88	184	-.96	.336
adolescenca	3.34	1.09	3.74	.92	184	-2.68	.008
Oče:							
otročvo	3.49	.97	3.63	.93	184	-1.00	.318
adolescenca	2.96	.95	3.37	.95	184	-2.92	.004

Tabela 5: Aritmetične sredine, SD ter statistična pomembnost razlik med otroštvom in adolescenco za spremenljivko prepoznavanje čustvenih potreb hčerke, kot jo doživljajo posamezni člani družine - primerjava dveh obdobj.

Ocenjevalec/partner v interakciji:	Otroštvo		Adolescenca		Statistična pomembnost razlik:	
	M	SD	M	SD	t (92)	p
mladostnica - mati	3.92	.95	3.34	1.09	5.41	.000
mladostnica - oče	3.49	.97	2.96	.95	5.00	.000
mati - mladostnica	4.05	.88	3.74	.92	4.17	.000
oče - mladostnica	3.63	.93	3.37	.95	3.01	.003

Kot je razvidno iz tabele 5, najdemo med vsemi pari ocenjevalcev statistično pomembno različno doživljanje sposobnost staršev, da prepoznajo čustvene potrebe hčerke v otroštvu in adolescenci.

Oba starša slabše prepoznavata čustvene potrebe svoje hčerke v adolescenci.

4.1.3 Sposobnost staršev, da zadovoljijo čustvene potrebe svoje hčerke

Člani družine so odgovarjali po 5-stopenjski lestvici od 1 (v glavnem jih ni zadovoljil -a), prek 3 (včasih jih je zadovoljil -a), do 5 (v glavnem jih je zadovoljil -a).

Tabela 6: Aritmetične sredine, SD ter statistična pomembnost razlik za spremenljivko zadovoljevanje čustvenih potreb mladostnice, kot jo doživljajo člani družine v otroštvu in adolescenci - primerjava posameznih ocenjevalcev.

Doživljanje zadovoljevanja čustvenih potreb mladostnice v interakciji s posameznim staršem:	Doživljanje Mladostnice		Doživljanje Staršev		Testiranje statistične pomembnosti razlik		
	M	SD	M	SD	df	t	p
Mati:							
otročstvo	4.42	.73	4.40	.65	184	.21	.831
adolescenca	3.83	.92	4.08	.78	184	-1.98	.049
Oče:							
otročstvo	4.01	.87	4.17	.85	184	-1.28	.203
adolescenca	3.49	.92	3.85	1.05	184	-2.45	.015

Vsi člani družine doživljajo, da matere bolje zadovoljujejo čustvene potrebe svojih hčera kot očetje. Tudi pri tej spremenljivki se starši višje vrednotijo, kot jih vrednotijo hčerke, statistično pomembne razlike v zaznavanju najdemo za obdobje adolescence.

Tabela 7: Aritmetične sredine, SD ter statistična pomembnost razlik med otroštvom in adolescenco za spremenljivko zadovoljevanje čustvenih potreb hčerke, kot jo doživljajo posamezni člani družine - primerjava dveh obdobj.

Ocenjevalec/partner v interakciji:	Otroštvo		Adolescenca		Statistična pomembnost razlik:	
	M	SD	M	SD	t (92)	p
mladostnica - mati	4.42	.73	3.83	.92	6.92	.000
mladostnica - oče	4.01	.87	3.49	.92	5.74	.000
mati - mladostnica	4.40	.65	4.08	.78	4.59	.000
oče - mladostnica	4.17	.85	3.85	1.05	3.72	.000

Tudi pri tej spremenljivki doživljajo vsi člani družine statistično pomembne razlike med otroštvom in adolescenco, in sicer podobno kot pri prepoznavanju potreb velja, da oba starša slabše zadovoljita potrebe svojih hčera v adolescenci kot v otroštvu.

4.1.4 Medsebojna bližina hčerke in staršev

Člani družine so odgovarjali po 5-stopenjski lestvici od 1 (oddaljen -a) prek 3 (srednje blizu) do 5 (zelo blizu).

Tabela 8: Aritmetične sredine, SD in statistična pomembnost razlik za spremenljivko bližina s starši kot jo doživljajo člani družine v otroštvu in adolescenci – primerjava posameznih ocenjevalcev.

Doživljanje bližine s starši v interakciji s posameznim staršem:	Doživljanje mladostnice		Doživljanje staršev		Testiranje statistične pomembnosti razlik		
	M	SD	M	SD	df	t	p
Mati:							
otročstvo	4.12	1.02	4.53	.73	167	-3.18	.002
adolescenca	3.56	1.16	4.07	.90	183	-3.32	.001
Oče:							
otročstvo	3.86	1.06	4.20	.93	184	-2.36	.019
adolescenca	3.09	1.03	3.78	1.03	184	-2.63	.000

Mladostnice doživljajo večjo bližino z materami kot z očetmi. Podobno doživljajo tudi starši. Starši tudi pri tej spremenljivki višje ocenjujejo stopnjo bližine kot hčerke, statistično pomembne razlike v zaznavanju najdemo za obe obdobji.

Iz tabele 9 je razvidno, da so pri spremenljivki bližina vsi člani družine doživljali statistično pomembne razlike med otroštvom in adolescenco, pri čemer so vsi skupaj doživljali večjo bližino v otroštvu.

Tabela 9: Aritmetične sredine, SD ter statistična pomembnost razlik med otroštvom in adolescenco za spremenljivko bližina, kot jo doživljajo posamezni člani družine - primerjava dveh obdobji.

Ocenjevalec/partner v interakciji:	Otroštvo		Adolescenca		Statistična pomembnost razlik:	
	M	SD	M	SD	t (92)	p
mladostnica - mati	4.12	1.02	3.56	1.16	4.55	.000
mladostnica - oče	3.86	1.06	3.09	1.03	6.27	.000
mati - mladostnica	4.53	.73	4.07	.90	5.67	.000
oče - mladostnica	4.20	.93	3.78	1.03	4.49	.000

4.1.5 Oviranje samostojnosti hčerke s strani staršev

Člani družine so odgovarjali po 5-stopenjski lestvici od 1 (močno) prek 3 (srednje) do 5 (komaj kaj ali nič).

Tabela 10: Aritmetične sredine, SD ter statistična pomembnost razlik za spremenljivko oviranje samostojnosti mladostnice, kot jo doživljajo člani družine za otroštvo in adolescenco – primerjava posameznih ocenjevalcev.

<i>Doživljanje oviranja samostojnosti mladostnice v interakciji s posameznim staršem:</i>	<i>Doživljanje mladostnice</i>		<i>Doživljanje staršev</i>		<i>Testiranje statistične pomembnosti razlik</i>		
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>df</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
Mati:							
otroštvo	3.80	1.11	4.10	.93	184	-2.00	.047
adolescenca	3.58	1.12	4.03	.94	178	-2.99	.003
Oče:							
otroštvo	4.30	.82	4.32	.92	184	-.17	.867
adolescenca	3.90	1.09	4.24	1.04	184	-2.13	.034

Vsi člani družine podobno doživljajo, da matere bolj ovirajo hčerke v samostojnosti kot očetje. Starši ocenjujejo, da manj ovirajo svoje hčerke, kot to doživljajo hčerke. Razlike v zaznavanju med člani družine so statistično pomembne povsod, razen pri doživljanju mladostnice in očeta v zvezi z oviranjem samostojnosti v otroštvu.

Tabela 11: Aritmetične sredine, SD ter statistična pomembnost razlik med otroštvom in adolescenco za spremenljivko oviranje samostojnosti hčerke, kot jo doživljajo posamezni člani družine - primerjava dveh obdobj.

<i>Ocenjevalec/partner v interakciji:</i>	<i>Otroštvo</i>		<i>Adolescenca</i>		<i>Statistična pomembnost razlik:</i>	
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>t (92)</i>	<i>p</i>
<i>mladostnica - mati</i>	3.80	1.11	3.58	1.12	2.10	.038
<i>mladostnica - oče</i>	4.30	.82	3.90	1.09	4.33	.000
<i>mati - mladostnica</i>	4.10	.93	4.03	.94	1.10	.276
<i>oče - mladostnica</i>	4.32	.92	4.24	1.04	1.07	.287

Pri spremenljivki oviranje samostojnosti hčerke s strani staršev se kaže pri vseh članih družine tendenca, da je oviranja samostojnosti v mladostništvu več kot v otroštvu. Statistično pomembne razlike med otroštvom in adolescenco najdemo le za mladostnice.

4.1.6 Zadovoljstvo staršev v vlogi roditelja

Člani družine so odgovarjali po 5-stopenjski lestvici od 1 (zelo nezadovoljen -a) , prek 3 (srednje zadovoljen -a), do 5 (zelo zadovoljen -a).

Tabela 12: Aritmetične sredine, SD ter statistična pomembnost razlik za spremenljivko zadovoljstvo staršev, kot ga doživljajo člani družine v otroštvu in adolescenci – primerjava posameznih ocenjevalcev.

Doživljanje zadovoljstva staršev v interakciji s posameznim staršem:	Doživljanje Mladostnice		Doživljanje Staršev		Testiranje statistične pomembnosti razlik		
	M	SD	M	D	df	t	p
Mati:							
otročstvo	3.95	.99	3.83	.85	184	.87	.385
adolescenca	3.72	.99	3.59	.91	184	.92	.357
Oče:							
otročstvo	4.08	.89	3.54	.85	183	4.19	.000
adolescenca	3.60	.90	3.28	.88	183	2.43	.016

Mladostnice doživljajo očete kot bolj zadovoljne v vlogi roditelja od mater v obdobju otroštva, v adolescenci pa nasprotno. Starši pa se doživljajo drugače - v obeh primerih očetje svoje zadovoljstvo doživljajo kot nižje v primerjavi z doživljanji mater. Statistično pomembne razlike najdemo v zaznavanju med hčerko in očetom, tako za otroštvo kot adolescenco.

Tabela 13: Aritmetične sredine, SD ter statistična pomembnost razlik med otroštvom in adolescenco za spremenljivko zadovoljstvo staršev, kot ga doživljajo posamezni člani družine - primerjava dveh obdobj.

Ocenjevalec/partner v interakciji:	Otroštvo		Adolescenca		Statistična pomembnost razlik:	
	M	SD	M	SD	t (92)	p
mladostnica - mati	3.95	.99	3.72	.99	2.25	.027
mladostnica - oče	4.08	.89	3.60	.90	4.80	.000
mati - mladostnica	3.83	.85	3.59	.91	2.76	.007
oče - mladostnica	3.54	.85	3.28	.88	2.86	.000

Tudi pri spremenljivki zadovoljstvo staršev vsi člani družine doživljajo statistično pomembne razlike med otroštvom in adolescenco. Tako materam kot očetom zadovoljstvo v adolescenci upade. To je edina spremenljivka, pri kateri starši bolj kritično ocenjujejo svoje doživljanje v primerjavi s hčerkinim.

4.2. Razlike med posameznimi člani družine v doživljanju interakcij v družinskem sistemu

V poglavju navajam rezultate drugega dela vprašalnika o družini. Vsi trije člani družine so odgovarjali na enakih deset vprašanj, ki se nanašajo na doživljanje družinskega sistema; dve vprašanji se nanašata na strukturo družine, po štiri pa na komunikacijo in ravnanje s čustvi v družini. Razlike v zaznavanju lahko ugotovljamo med vsemi tremi člani družine.

4.2.1 Struktura družine

Način odločanja v družini

Na vprašanje glede načina odločanja v družini so člani družine odgovarjali po 9-stopenjski lestvici. Pred obdelavo podatkov sem nekatere kategorije odgovorov združila na naslednji način (glej Poljšak Škraban, 2002a):

1. V bistvu ni nihče odločal, pri nas se je bilo težko odločati.
2. Vedno je odločala mama / Vedno je odločal oče.
3. V večini primerov je odločala mama / V večini primerov je odločal oče.
4. Odločala je mama, vendar je pri tem upoštevala tudi očetovo mnenje ali / Odločal je oče, vendar je pri tem upošteval tudi materino mnenje.
5. Oče in mama sta odločala skupaj.

Po Beaversu (1976) se ocenjuje struktura moči v družini glede na vodenje, medsebojno spoštovanje in pogajanje. Pri oceni 1 gre za kaos, kjer nihče v družini nima dovolj moči, da bi strukturiral interakcije. Pri oceni 2 gre za izrazito dominantnost enega od staršev, kjer je kontrola v družini skoraj popolna, ni pogajanja, dominantnost in podrejanje sta pravili obnašanja. Pri oceni 3 gre za zmerno dominantnost enega od staršev, ko nekaj pogajanja je, vendar sta dominantnost in submisivnost še vedno pravili obnašanja. Pri oceni 4 gre za vodenje enega od staršev, kjer večina interakcij poteka na medsebojnem spoštovanju in pogajanju, pri oceni 5, ko gre za enakomerno razdeljeno moč, pa je vodenje razdeljeno med starša in se spreminja in prilagaja naravi interakcij.

Tabela 14: Odstotki ocenjevalcev, ki so izbrali posamezno oceno za spremenljivko način odločanja v družini.

Ocenjevalec:	Mladostnica	Mati	Oče
Razred odgovora (ocena):	%	%	%
nihče/težko (1)	1.1	1.1	2.1
mati - vedno in večinoma (2+3)	8.6	4.4	7.6
- z upoštevanjem očeta (4)	20.4	23.7	6.5
- skupaj mati (2+3+4)	29.0	28.1	14.0
oče - vedno in večinoma (2+3)	8.7	4.3	3.3
- z upoštevanjem. matere(4)	16.1	10.8	18.3
- skupaj oče (2+3+4)	24.8	15.1	21.5
oba skupaj (5)	45.2	55.9	62.4
Skupaj:	100.0	100.0	100.0

Hi-kvadrat (df=2) = 6.39 (p < .04)

Hčerke doživljajo matere kot tiste, ki pretežno odločajo v družini (ocene od 2 do 4) - v 29,0 % primerov. Večinoma gre za odločanje matere z upoštevanjem mnenja očeta (20,4 %). V 45,2 % pa naj bi starša soodločala skupaj.

Matere v 55,9 % ocenjujejo, da s partnerjem skupaj soodločata, v ostalih primerih pa sebi pripisujejo več odločanja v družini - pretežno v pomenu odločanja z upoštevanjem mnenja partnerja (23,7 %).

Očetje v 62,4 % ocenjujejo, da starša soodločata v družini, v ostalih primerih pa pretežno vidijo bolj sebe kot tiste, ki odločajo v družini z upoštevanjem mnenja partnerke (18,3 %).

Če pogledamo, kako je razporejena struktura moči v manj funkcionalnih oblikah (ko odloča praviloma eden od staršev - ocene 2 in 3), opazimo, da vidijo hčerke v tej vlogi enako pogosto matere (v 8,6 %) in očete (v 8,7 %). Očetje pripisujejo večjo moč materam (v 7,6 %) kot sebi (3,3 %), matere pa vidijo približno enako pogosto v tej vlogi sebe (v 4,4 %) in moža (4,3 %).

Razlik med zaznavanjem posameznih članov pri spremenljivki odločanje v družini nisem uspela preverjati s hi-kvadratom zaradi prevelikega števila celic s frekvenco manjšo od 5. Zato sem se odločila, da izločim vse posameznike, ki so ocenili odločanje z oceno 1. Tako sem lahko preverjala razlike v zaznavanju s Kruskal-Wallisovim testom (neparametrijsko obliko enosmerne analize variance), ki je močnejši od r x k inačice hi-kvadrat testa (Peers, 1986). Hi-kvadrat (po Kruskal Wallisovem testu) znaša pri dveh stopnjah svobode 6,39 in je pomemben na stopnji p= 0,04.

Pri pregledu pomembnosti razlik med posameznimi člani družine prek innačice Mann-Whitney U- Wilcoxonovega testa (neparametrijska oblika t- testa) vidimo, da so statistično pomembne razlike v zaznavanju med hčerko in očetom, in sicer znaša $Z -2,40$ in je pomemben na stopnji $p = 0,02$. Med hčerko in materjo in med staršema nisem dobila statistično pomembnih razlik.

Zavezništvo staršev

Člani družine so odgovarjali na vprašanje, koliko sta se starša pri vzgoji dogovarjala in upoštevala drug drugega. Odgovarjali so na 5-stopenjski lestvici, pri čemer je pomenila:

- 1 - ne, eden od staršev je vedno potegnil z otroki;
- 2 - ne, starša se nista dogovarjala in upoštevala drug drugega;
- 3 - včasih sta se dogovarjala, večinoma ne;
- 4 - pogosto sta se dogovarjala in upoštevala drug drugega;
- 5 - vedno sta se dogovarjala in upoštevala drug drugega.

Zavezništvo staršev (Lidz, po Čačinovič Vogrinčičevi, 1992) so povzeli številni avtorji kot pomemben koncept za razumevanje funkcioniranja družine. Močno zavezništvo med staršema omogoča integracijo otrokove strukture ega. Najbolj motena oblika zavezništva, to je zavezništvo med enim od staršev in otrokom, pa otroku onemogoča izpolnjevanje svoje vloge.

Tabela 15: Frekvence in odstotki posameznih ocen za spremenljivko zavezništvo staršev.

Član družine: Ocena:	Mladostnica		Mati		Oče	
	f	%	f	%	f	%
1	5	5.4	6	6.5	5	5.4
2	3	3.2	1	1.1	3	3.2
3	16	17.2	17	18.3	20	21.5
4	57	61.3	56	60.2	48	51.6
5	12	12.9	13	14.0	17	18.3
Skupaj:	93	100.0	93	100.0	93	100.0

Hi-kvadrat ($df=2$) = .02($p < .99$)

Pri spremenljivki zavezništvo staršev vsi člani dokaj skladno doživljajo dogovarjanje staršev. Razlike v zaznavanju niso statistično pomembne. Pri vseh članih družine je največji odstotek odgovorov

na oceni 4, kar pomeni, da sta se starša pogosto dogovarjala in upoštevala drug drugega.

4.2.2 Komunikacija v družini (pogajanje, komunikacija, konflikti, povezanost z okoljem)

Tabela 16: Aritmetične sredine, SD in statistična pomembnost razlik za spremenljivke družinskega sistema (komunikacija), kot jih doživljajo člani družine.

Preizkušaneec: Spremenljivka:	Mladostnica		Mati		Oče		Statistična pomembnost razlik:		
	M	SD	M	SD	M	SD	df.*	F	p
<i>pogajanje</i>	3.28	.98	3.72	.88	3.85	.85	279	10.17	.00
<i>komunikacija</i>	3.42	.92	3.89	.70	3.91	.70	279	11.88	.00
<i>konflikti</i>	2.94	1.08	3.48	.94	3.55	.94	2	10.79	.00
<i>povezanost z okoljem</i>	3.82	.87	3.82	.71	3.90	.81	2	.36	.70
<i>D4-komunikacija skupaj</i>	3.45	2.94	4.91	2.30	15.21	2.39	276	12.63	.00

* V primerih, ko so variance skupin homogene, gre za 2 stopnji svobode, ko pa so nehomogene, gre za 279 stopenj svobode. V obeh primerih sem upoštevala rezultate analize ANOVA, kar utemeljujem v poglavju o uporabljenih statističnih metodah (v Poljšak Škraban, 2002a).

Pogajanje

Pri spremenljivki pogajanje (v kolikšni meri so se v družini učinkovito pogajali) so člani družine odgovarjali po 5-stopenjski lestvici (1 - pogajanja v naši družini niso bila možna, 5 - pogajanja v naši družini so bila vedno možna).

Vsi člani družine so v povprečju zaznavali pogajanje med ocenama 3 in 4, torej med občasnim in pogostim pogajanjem. Najslabše so pogajanje ocenile mladostnice, sledijo matere, najvišje ocene pa so postavili očetje. Razlike med zaznavanjem pogajanja družinskih članov so statistično pomembne. Scheffejev preizkus kaže na statistično pomembne razlike med mladostnico in obema staršema.

Komunikacija

Pri spremenljivki komunikacija (kako se je družina sporazumevala) so člani odgovarjali po 5 stopenjski lestvici (1 - skoraj nikoli jasno, 5 - zelo jasno).

Vsi člani družine so ocenili komunikacijo v družini v povprečju med oceno 3 in 4, to je med včasih nejasno in večinoma jasno, pri

čemer so razlike v zaznavanju med posameznimi člani statistično pomembne. Ponovno so najslabše ocenjevale interakcije v družini mladostnice, najboljše pa očetje. Scheffejev preizkus kaže na statistično pomembne razlike med mladostnico in obema staršema.

Konflikti

Pri spremenljivki konflikti (nerešeni konflikti v družini) so člani družine odgovarjali po 5-stopenjski lestvici:

- 1 - precej je bilo nerešenih konfliktov v družini, kar je pomembno vplivalo na naše odnose,
- 2 - bili so določeni nerešeni konflikti, ki so zmerno vplivali na odnose v družini,
- 3 - bilo je nekaj nerešenih konfliktov, ki so včasih vplivali na družino,
- 4 - bilo je nekaj konfliktov, brez večjega vpliva na družino in
- 5 - malo ali nič nerešenih konfliktov.

Razlike v zaznavanju med člani družine so statistično pomembne. Hčerke so ponovno najslabše presojele interakcije in očetje najboljše. Gre za razpon povprečja od 2,94 do 3,55, to je od zmernega do občasnega vpliva nerešenih konfliktov na družino, do občasnega oz. brez večjega vpliva na družino. Razlike so ponovno statistično pomembne med člani družine in spet med mladostnico in obema staršema.

Povezanost družine s socialnim okoljem

Pri spremenljivki povezanost družine s socialnim okoljem (v kolikšni meri ste bili povezani z ljudmi in prijatelji iz okolja) so člani družine odgovarjali po 5-stopenjski lestvici:

- 1 - skoraj nič,
- 2 - šibko,
- 3 - srednje,
- 4 - dokaj odprti in
- 5 - odprti.

Razlike v zaznavanju med člani družine so majhne in statistično nepomembne. Ponovno pa so hčere najbolj kritično ocenile spremenljivko in očetje najboljše - povprečje se giblje med srednjo

odprtostjo in dokajšnjo odprtostjo in povezanostjo z okoljem.

Pri kompozitni spremenljivki D4 (komunikacija) so statistično pomembne razlike med člani družine. Scheffejev post hoc test pokaže na pomembnost razlik med mladostnico in obema staršema.

4.2.3 Ravnanje s čustvi v družini (prepustnost, ekspresivnost, razpoloženje in vzdušje ter empatija)

Tabela 17: Aritmetične sredine, SD ter statistična pomembnost razlik za spremenljivke družinskega sistema (čustva), kot jih doživljajo člani družine.

Preizkušanec: Spremenljivka:	Mladostnica		Mati		Oče		Statistična pomembnost razlik:		
	M	SD	M	SD	M	SD	df	F	p
prepustnost	3.34	.99	3.82	.72	3.89	.68	276	12.48	.00
ekspresivnost	3.67	.92	3.96	.90	3.71	.89	2	2.79	.06
razp. in vzdušje	3.96	.95	4.01	.77	4.08	.77	276	.47	.63
empatija	3.88	1.00	4.23	.86	4.04	.82	2	3.43	.03
D5 - čustva skupaj	14.85	3.16	16.01	2.52	15.72	2.44	275	4.55	.01

Prepustnost

Pri spremenljivki prepustnost (koliko so člani družine prisluhnili drug drugemu) so preizkušanci odgovarjali po 5-stopenjski lestvici (1 - zelo slabo, 5 - zelo dobro). Rezultati kažejo, da so člani družine ocenjevali prepustnost v povprečju med srednjo in zelo dobro, razlike med njimi so statistično pomembne (med mladostnico in obema staršema). Ponovno so najslabše ocenile interakcije hčerke.

Ekspresivnost

Pri spremenljivki ekspresivnost (kakor odprto so v družini izražali svoja čustva) so člani družine odgovarjali po 5-stopenjski lestvici, pri čemer je pomenila:

- 1 - nismo izražali čustev,
- 2 - večino čustev smo skrivali,
- 3 - nekatera čustva smo izražali, druga pa ne,
- 4 - večino čustev smo izražali odprto in jasno, vendar nam je bilo pri tem včasih nelagodno in

5 - večino čustev smo izražali odprto in jasno.

Člani družine so v povprečju ocenili ekspresivnost med naslednjima stopnjama: nekatera čustva so izražali, druga pa ne in večino čustev so izražali, z občasnim nelagodjem. Razlike v zaznavanju posameznih članov družine niso statistično pomembne.

Razpoloženje in vzdušje

Pri spremenljivki razpoloženje in vzdušje so člani družine odgovarjali po 5-stopenjski lestvici:

- 1 - običajno hladno in zadržano,
- 2 - srednje hladno in zadržano,
- 3 - občasno toplo in prisrčno, včasih pa hladno in zadržano,
- 4 - srednje toplo in prisrčno
- 5 - običajno zelo toplo in prisrčno.

V povprečju so člani družine odgovarjali okoli ocene 4, razlike med njimi so zelo majhne in niso statistično pomembne.

Empatija

Pri spremenljivki empatija (kako so se člani družine vživeli in se odzivali na čustva drugih članov družine) so preizkušanci odgovarjali na 5-stopenjski lestvici:

- 1 - odzivali smo se neprimerno,
- 2 - ni bilo občutljivega in razumevajočega odziva,
- 3 - poskušali smo se občutljivo in razumevajoče odzivati, a nam pogosto ni uspelo,
- 4 - kljub odporom smo se odzivali občutljivo in razumevajoče
- 5 - odzivali smo se občutljivo in razumevajoče.

Odgovori članov družine se ponovno statistično pomembno razlikujejo, pri čemer so bile hčerke ponovno najbolj kritične. Scheffejev test pokaže, da obstajajo razlike med hčerko in materjo.

Pri kompozitni spremenljivki D5 (ravnanje s čustvi v družini) so statistično pomembne razlike med člani družine. Scheffejev post hoc test pokaže na pomembnost razlik med mladostnico in materjo.

4.3. Analiza zaznavanja razlik med člani družine, ko upoštevamo družino kot enoto

Po rezultatih faktorске analize, ki je bila izvedena na vprašalniku o družini za vsakega posameznega člana družine posebej (glej Poljšak Škraban, 2002a, poglavje o umerjanju instrumentov) sem, kot že rečeno, tvorila kompozitne spremenljivke, z namenom izvedbe faktorске analize, kjer jemljemo družino kot enoto analize, kot to priporočajo Benson, Curtner-Smith, Collins in Keith (1995). Kompozitne spremenljivke sem tvorila tudi zato, da bi zadostila pogojem faktorске analize, saj bi bilo v primeru upoštevanja vseh spremenljivk porušeno zahtevano razmerje med številom spremenljivk in številom oseb.

Sprva sem vnesla v faktorško analizo kompozitne spremenljivke (D1, D2, D3, D4, D5 za vsakega člana družine - to je skupno 18 spremenljivk). Faktorško analizo sem izvajala po metodi glavnih komponent z rotacijo varimax. Zaradi nižjih korelacij ($r < 0,30$) kompozitnih spremenljivk s spremenljivkami D1 in ponekod D3 in nižje komunalitete spremenljivk D3 sem navedene spremenljivke izločila in vnesla v faktorško analizo le kompozitne spremenljivke D2, D4 in D5 (za vse člane družine skupaj 10 spremenljivk). Uporabila sem isto metodo kot v predhodni faktorški analizi.

Spremenljivki, ki se nanašata na strukturo družine zaradi narave lestvice nisem vključila v faktorško analizo.

Kot je razvidno iz tabele 18, so komunalitete vseh spremenljivk dobre, kar se izkaže tudi v drugih parametrih (KMO = 0,74, Bartlettov test sferičnosti = 447,914 in $p = 0,000$), ki dokazujejo, da je predlagana faktorška rešitev na 10 kompozitnih spremenljivkah boljša od predhodne, osnovane na 18 spremenljivkah.

Prve štiri spremenljivke v tabeli 18 se nanašajo na odgovore mladostnice (D5 = ravnanje s čustvi, DM2 = ravnanje matere s potrebami mladostnice, DO2 = ravnanje očeta s potrebami mladostnice in D4 = komunikacija v družini). Naslednje tri spremenljivke se nanašajo na odgovore matere (D4M = komunikacija v družini, D5M = ravnanje s čustvi, D2M = ravnanje s potrebami mladostnice), zadnji dve spremenljivki pa se nanašata na odgovore očeta (D5O = ravnanje s čustvi, D4O = komunikacija v družini).

Tabela 18: Spremenljivke in njim pripadajoče komunalitete vprašalnika VOD, za vse člane družine skupaj.

Spremenljivka	Komunaliteta
D5	.80982
DM2	.72789
DO2	.56100
D4	.78020
D4M	.80394
D5M	.83403
D2M	.52590
D5O	.74060
D4O	.70819
D2O	.70899

Lastna vrednost, večja od ena, se izkaže pri treh faktorjih, ki skupno pojasnjujejo kar 72 % variance.

Tabela 19: Lastne vrednosti, pojasnjena varianca in dobljeno število faktorjev v VOD (pri kompozitnih spremenljivkah za vso družino).

Faktor	Lastna vrednost	% pojasnjene variance	Kum. % sk. variance
1	4.19382	41.9	41.9
2	1.80088	18.0	59.9
3	1.20587	12.1	72.0

Kot je razvidno iz tabele 19, dobimo tri faktorje, vsak od njih se nanaša na spremenljivke enega od članov družine. **Prvi faktor**, ki pojasnjuje kar 41,2 % variance, je nasičen z vsemi spremenljivkami, ki pripadajo mladostnici. **Drugi** (18,0 %) je nasičen z vsemi spremenljivkami, ki pripadajo materi, in **tretji** (12,1 %) z vsemi spremenljivkami, ki pripadajo očetu.

Tabela 20: Rotirana faktorska matrika: nasičenost treh faktorjev s spremenljivkami družine po rotaciji varimax.

Spremenljivka:	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3
D5	.86371		
DM2	.83096		
DO2	.64296		
D4	.87368		
D4M		.87098	
D5M		.86698	
D2M		.68145	
D5O			.78589
D4O			.73931
D2O			.83601

Navedeni rezultati v celoti potrjujejo izhodiščno hipotezo (H1), da družinski člani različno doživljajo interakcije v družini.

5 Povzetek empiričnih rezultatov in diskusija

Prva hipoteza (H1- Člani družine različno doživljajo interakcije v družini) je precej kompleksna. Nanaša se tako na doživljanje razlik v interakcijah med člani družine glede pomembnih kakovost starševstva za obdobje otroštva in adolescence hčerke kot na interakcije v družinskem sistemu. Na hipotezo sem odgovarjala v vseh treh poglavjih rezultatov in jih na tem mestu povzemam.

V tabelah 21 in 22 povzemam rezultate statistično pomembnih razlik na posameznih spremenljivkah, ki se nanašajo na pomembne kakovosti starševstva in na interakcije v družinskem sistemu.

Tabela 21: Statistična pomembnost razlik za posamezne spremenljivke družinskih interakcij, kot jo medsebojno doživljajo člani družine v otroštvu in adolescenci in se nanašajo na pomembne kakovosti starševstva.

<i>Obdobje ocenjevanja: Spremenljivke družinskih interakcij:</i>	<i>Otroštvo</i>	<i>Adolescenca</i>
<i>Zaskrbljenost staršev glede hčerke</i>	- -	- -
<i>Spos. staršev, da prepoznajo čustvene potrebe svoje hčerke</i>	- -	<i>mladostnica - mati</i> <i>mladostnica - oče</i>
<i>Spos. staršev, da zadovoljijo čustvene potrebe svoje hčerke</i>	- -	<i>mladostnica - mati</i> <i>mladostnica - oče</i>
<i>Medsebojna bližina hčerke in staršev</i>	<i>mladostnica - mati</i> <i>mladostnica - oče</i>	<i>mladostnica - mati</i> <i>mladostnica - oče</i>
<i>Oviranje samostojnosti hčerke s strani staršev</i>	<i>mladostnica - mati</i> -	<i>mladostnica - mati</i> <i>mladostnica - oče</i>
<i>Zadovoljstvo staršev v vlogi roditelja</i>	- <i>mladostnica - oče</i>	- <i>mladostnica - oče</i>

Statistično pomembne razlike v zaznavanju sem dobila za obdobje otroštva pri treh, za obdobje adolescence pa pri petih od skupaj šestih spremenljivk. Za obdobje adolescence je več statistično pomembnih razlik med mladostnico in obema staršema (sposobnost staršev, da prepoznajo in zadovoljijo čustvene potrebe mladostnice, doživljanje

medsebojne bližine ter oviranje samostojnosti hčerke), glede zadovoljstva v vlogi roditelja pa se razlikuje le doživljanje očetov in hčerk.

Tabela 22: Statistično pomembne razlike v doživljanju družinskih interakcij med posameznimi člani družine, ki se nanašajo na interakcije v družinskem sistemu.

<i>Spremenljivke družinskih interakcij:</i>	<i>Par ocenjevalcev:</i>
<i>1. Struktura družine</i>	
<i>- način odločanja v družini</i>	<i>- mladostnica - oče</i>
<i>- zaveznštvo staršev</i>	<i>- -</i>
<i>2. Komunikacija</i>	
<i>- pogajanje</i>	<i>mladostnica – mati mladostnica - oče</i>
<i>- komunikacija</i>	<i>mladostnica – mati mladostnica - oče</i>
<i>- konflikti</i>	<i>mladostnica – mati mladostnica - oče</i>
<i>- povezanost z okoljem</i>	<i>- -</i>
<i>(D4) komunikacija skupaj</i>	<i>mladostnica.- mati mladostnica - oče</i>
<i>3. Ravnanje s čustvi</i>	
<i>- prepustnost</i>	<i>mladostnica – mati mladostnica - oče</i>
<i>- ekspresivnost</i>	<i>- -</i>
<i>- razpoloženje in vzdušje</i>	<i>- -</i>
<i>- empatija</i>	<i>mladostnica – mati -</i>
<i>(D5) čustva skupaj</i>	<i>mladostnica – mati -</i>

V zaznavanju strukture družine sem ugotovila statistično pomembne razlike glede načina odločanja v družini med hčerko in očetom. Glede zaveznštva med staršema pa med člani družine ni razlik v zaznavanju.

V zaznavanju komunikacije v družini se globalno gledano (pri kompozitni spremenljivki D4) razlikujejo zaznavanja vseh treh članov družine. Po posameznih spremenljivkah pa se razlikuje zaznavanje med vsemi tremi družinskimi člani pri zaznavanju pogajanja, komunikacije in konfliktov, glede povezanosti družine z

okoljem pa ni statistično pomembnih razlik.

V doživljanju ravnanja s čustvi v družini so statistično pomembne razlike pri kompozitni spremenljivki D5 med hčerko in materjo. Po posameznih spremenljivkah pa je stanje naslednje: pri prepustnosti se razlikujejo zaznavanja vseh treh članov družine, glede empatije med mladostnico in materjo, pri ostalih dveh spremenljivkah (ekspresivnost in razpoloženje ter vzdušje) pa ni statistično pomembnih razlik.

Prvo hipotezo lahko torej bolj zanesljivo potrdim, čim bolj globalno analiziram podatke (rezultati faktorske analize). Pri pregledu razlik po posameznih spremenljivkah pa se v veliko primerih razlike pokažejo ponekod med vsemi tremi družinskimi člani, drugod le med posameznimi člani, ponekod pa statističnih razlik v zaznavanju med člani družine tudi ni.

Podobne rezultate raziskav, ki potrjujejo razlike v zaznavanju interakcij med člani družine, navajajo tudi Adams (1985) ter Dekovic, Noom in Meeus (1997).

Na drugo hipotezo (H2), v kateri trdim, da oba starša višje vrednotita interakcije s hčerko, kot jih vrednoti ona sama, je lažje odgovoriti bolj enoznačno. Na hipotezo sem odgovarjala v prvih dveh poglavjih rezultatov.

Kot je razvidno iz tabel 2,4,6,8,10 in 12, hčerke povsod, kjer gre za statistično pomembne razlike, nižje (bolj kritično) doživljajo interakcije (ki se nanašajo na pomembne kakovosti starševstva) kot oba starša. Kar pomeni, da so starši pri teh spremenljivkah višje, boljše ocenili medsebojne interakcije. Le pri spremenljivki zadovoljstvo v vlogi roditelja je obratno. Očetje nižje ocenjujejo svoje zadovoljstvo v vlogi, kot ga ocenjujejo hčerke, med materami in hčerkami pa ni statistično pomembnih razlik.

Tudi iz rezultatov, ki se nanašajo na družino kot sistem (glej tabeli 16 in 17), je razvidno, da zaznavajo spremenljivke družinskega sistema v povprečju starši ponovno dosledno boljše (višje), kot jih vrednotijo hčerke. Pri tem so razen pri dveh spremenljivkah (ekspresivnosti in empatiji) odgovori očetov najvišji. Pri omenjenih dveh spremenljivkah pa so matere najugodnejše ocenile interakcije.

Tudi pri spremenljivkah, kjer niso bile dobljene statistično pomembne razlike, se kaže tendenca, da hčerke najbolj kritično od vseh članov ocenjujejo interakcije v družini.

Rezultati skoraj v celoti potrjujejo drugo hipotezo (H2), v kateri trdim, da oba starša višje vrednotita interakcije s hčerko, kot jih vrednoti ona sama.

Lahko zaključimo, da zaznavajo hčerke interakcije v družini drugače od staršev. Njihovo videnje ima veliko težo (rezultati faktorske analize, kjer visok odstotek skupne variance pojasnjujejo prav ocene hčerk), kar potrjuje predpostavko systemske teorije, da vsi člani oblikujejo družino in da je v obdobju adolescence mladostnik močan člen v oblikovanju sistema.

Ugotovitev, da oba starša praviloma višje vrednotita kakovost interakcij s hčerkami, kot jih ocenjujejo mladostnice same, je skladna z ugotovitvami nekaterih tujih raziskovalcev (npr. Paulson in Sputa, 1996). Knudson-Martinova (2000) dodaja, da zaznavajo dekleta družinske interakcije bolj skladno s starši kakor fantje. Dejstva zaradi sestave vzorca sama nisem preverjala. Po ugotovitvah Nollerjeve in Callana (1991) mladostnikove ocene družine višje korelirajo z oceno raziskovalcev kot pa z ocenami staršev.

Dekovic, Noom in Meeus (1997) trdijo, da so razlike v zaznavanju večje v družinah, kjer je več konfliktov, ki se med mladostniki in starši najpogosteje nanašajo na različna pričakovanja obojih glede avtonomije mladostnikov. Hkrati navajajo nekaj raziskav, ki ugotavljajo, da je razlika med mladostnikovim in materinim zaznavanjem vprašanja, kdo odloča v družini, dober napovedovalec stopnje konflikta med materjo in mladostnikom/co. V pričujoči raziskavi sem dobila v zvezi s tem vprašanjem statistično pomembne razlike v zaznavanju med mladostnico in očetom, ne pa tudi z materjo. To je v nasprotju z ugotovitvijo Scabinijeve in Marte (1996), ki ugotavljata, da je zaznavanje mladostnikov bolj simetrično z očetovim kot z materinim, in zaključujeta, da je oče tradicionalno manj vpleten v vzgojo kot mati, zato morda tudi bolj objektivni. Matere pa se zaradi večje vpletenosti močneje identificirajo z otroki in so zato težje objektivne. Avtorici potrjujeta Steinbergove (1987, prav tam) ugotovitve, da igra spol staršev pomembnejšo vlogo v determiniranju kakovosti komunikacije med mladostnikom in starši kot pa spol mladostnika. Dejstvo pa je, da je njuna raziskava vključevala tako dekleta kot fante v starosti od 16-19 let, kar ni čisto primerljiv vzorec z mojim. Domnevam tudi, da imajo v vzorcih komunikacije med starši in mladostniki pomembno vlogo kulturni vplivi, in verjetno je, da se način komunikacije v slovenskih družinah razlikuje od načina komunikacije v italijanskih.

Če upoštevamo predpostavko Gilliganove (1982), da gradijo hčerke svojo identiteto prek odnosov (pri čemer je mati pomemben vir identifikacij), in če upoštevamo rezultate pričujoče raziskave, da vsi člani družine doživljajo medsebojne odnose skladno, da čutita mati in hči (kljub razlikam v zaznavanju) večjo medsebojno bližino kot oče in hči, potem je skladnost percepcij glede vprašanja, kdo odloča v družini, med mladostnico in materjo lažje razumljiva. Dejstvo pa je, da se doživljanje komunikacije in ravnanja s čustvi v družini razlikuje med mladostnico in obema staršema, med staršema pa ne. Kot vidimo, se kljub bližini med mladostnico in materjo, ali pa prav zaradi nje, njuno zaznavanje ravnanja s čustvi v družini razlikuje.

Med staršema (tam, kjer je bilo to možno ugotavljati) verjetno ni razlik tudi zaradi dejstva, da so v strukturi družine ohranjene potrebne generacijske razlike (glej Poljšak Škraban, 2002b). Starša sta v specifičnih starševskih vlogah, in je s stališča različnosti vlog, razumljiva tudi različna percepcija.

Tabela 23: Statistična pomembnost razlik med otroštvom in adolescenco za posamezne spremenljivke družinskih interakcij, kot jo medsebojno doživljajo člani družine v otroštvu in adolescenci in se nanašajo na pomembne kakovosti starševstva.

<i>Obdobje ocenjevanja: Spremenljivke družinskih interakcij:</i>	<i>Doživljanje mladostnice</i>	<i>Doživljanje staršev</i>
<i>Zaskrbljenost staršev glede hčerke</i>	- -	- -
<i>Spos. staršev, da prepoznajo čustvene potrebe svoje hčerke</i>	<i>mladostnica - mati mladostnica - oče</i>	<i>mati - mladostnica oče - mladostnica</i>
<i>Spos. staršev, da zadovoljijo čustvene potrebe svoje hčerke</i>	<i>mladostnica - mati mladostnica - oče</i>	<i>mati - mladostnica oče - mladostnica</i>
<i>Medsebojna bližina hčerke in staršev</i>	<i>mladostnica - mati mladostnica - oče</i>	<i>mati - mladostnica oče - mladostnica</i>
<i>Oviranje samostojnosti hčerke s strani staršev</i>	<i>mladostnica - mati mladostnica - oče</i>	- -
<i>Zadovoljstvo staršev v vlogi roditelja</i>	<i>mladostnica - mati mladostnica - oče</i>	<i>mati - mladostnica oče - mladostnica</i>

Pri pregledu, ali posamezni družinski člani doživljajo medsebojne interakcije različno v obdobju otroštva in adolescence hčerke, ugotavljam, da obstajajo statistično pomembne razlike pri petih (od skupaj šestih) spremenljivkah, razen pri spremenljivki zaskrbljenost staršev. Pri spremenljivkah sposobnost staršev, da prepoznajo in zadovoljijo čustvene potrebe hčerke, medsebojna bližina in zadovoljstvo staršev v vlogi

roditelja vsi trije doživljajo statistično pomembne razlike, pri oviranju samostojnosti hčerke pa doživlja razlike le mladostnica, starši pa ne. Vsi člani družine skladno doživljajo pada kakovosti interakcij v adolescenci.

Tako lahko hipotezo (H3), v kateri predpostavljam, da člani družine različno doživljajo medsebojne interakcije v obdobju otroštva in adolescence mladostnice, delno potrdim.

Ugotovitev, da vsi člani družine skladno doživljajo padec kakovosti interakcij v adolescenci, se sklada s trditvami številnih avtorjev, da je obdobje adolescence najrealnejši in najtežji preizkus kakovosti odnosov v družini in odnosov med staršema ter da je adolescenca najbolj stresno obdobje v življenjskem ciklusu družine (Olson in dr., 1989), kar se gotovo odraža na medsebojnih odnosih.

Nekateri dobljeni rezultati vodijo v razmišljanje o vlogi očeta v družinah, ki so bile zajete v vzorcu. Npr.:

- očetje se (skladno z oceno hčerk) nižje ocenjujejo na spremenljivki prepoznavanja in zadovoljevanja čustvenih potreb hčerk, kot se ocenjujejo vzajemno matere in hčerke,
- skupaj s hčerkami vzajemno občutijo manj bližine, kot velja za odnos med materjo in hčerjo;
- v vlogi roditelja občutijo (ne)zadovoljstvo, ki ga drugi člani družine ne zaznajo kot tako, ter
- različno zaznavajo odločanje v družini v primerjavi s hčerko.

Očetje imajo manj skrbi v zvezi z s hčerko v otroštvu in bolj v adolescenci ter manj ovirajo mladostnico v primerjavi z materjo.

Zanimivo je, da doživljajo mladostnice v moji raziskavi matere kot tiste, ki pretežno odločajo v skoraj tretjini družin (glej tabelo 14). Matere svojo vlogo v odločanju vidijo nekoliko manj ekstremno, saj v približno polovici družin doživljajo, da soodločajo skupaj s partnerjem. Očetje pa zaznavajo soodločanje s partnerko v več kot 60 %. V okoli 20 % pa vidijo sebe v vlogi, ko sami odločajo (sicer z upoštevanjem mnenja partnerke). Zanimivo je, kako se deli moč v manj funkcionalnih družinah (ko odloča vedno oz. večinoma eden od staršev). S predpostavko Nollerjeve in Callana (1991), da so ocene mladostnikov "objektivnejše" od ocen staršev, vidimo, da v našem vzorcu mladostnice ocenjujejo, da je med nosilci moči približno enako očetov kot mater (okoli 8 %). Tudi oče pripisuje materi moč odločanja v družini v približno enakem odstotku. Že v eni prejšnjih raziskav (Poljšak Škraban, 1996), v katero

je bilo zajetih le trideset družin, pa tudi metodološko se je od pričujoče raziskave razlikovala, sem ugotovila, da je delež mater, ki odločajo v družini, precejšen (10 %), vendar še vedno nižji kot očetov (20 %). Zdi se, da matere prevzemajo odločanje iz več razlogov: eden temeljnih je, da so tudi same zaposlene, hkrati pa je na njih največ popoldanskih družinskih bremen, kar gotovo prispeva k večjemu vplivu v družini. Drugo dejstvo, ki ga ugotavljajo tudi nekatere slovenske avtorice (npr. Čačinovič Vogrinčič, 1993; Tomori, 1989) pa je, da je oče v slovenskih družinah pogosto manj vpleten v vzgojo in pogosto psihološko odsoten. Verjetno je eden izmed vzrokov umika očeta, kot ugotavljajo nekateri avtorji (npr. McGlodrick, Heiman in Carter, 1993), da se oče počuti v obdobju hčerine adolescence pogosto nelagodno zaradi njene razvijajoče se seksualnosti. In se raje umakne. Morda tudi zato doživlja družinsko situacijo drugače kot hčerke.

Menim, da lahko povežemo materino vlogo v odločanju v družini in njeno večjo angažiranost v vzgoji s skladnim doživljanjem članov družine, da so matere tiste, ki so mladostnice ovirale v samostojnosti (v otroštvu in adolescenci) bolj kot očetje. Po Beaversu(1976) je dominantnost starša nujno povezana z podrejanjem mladostnika, manj je pogajanj in zato nujno doživlja mladostnica več ovir v osamosvajanju. Hkrati pa tisti od staršev, ki se z mladostnico dnevno dogovarja o izhodih ipd., bolj postavlja meje. Verjetno pa tudi velja, kot ugotavljajo nekateri avtorji (npr. Cooper in Grotevant, 1987), da starši bolje sprejemajo in se hitreje prilagajajo odraščanju fantov kot deklet.

V našem vzorcu sta oba starša zaposlena v skoraj 90 % družin. Nekateri (npr. Piotrkowski in Hugher, 1993) trdijo, da živijo družine, v katerih sta oba starša zaposlena, pod pritiskom. Avtorici duhovito ugotavljata, da v družinskem timu, kjer sta oba starša zaposlena, primanjkuje igralcev. Če je še oče tisti, ki je psihološko odsoten, je situacija še toliko težja.

Kot sem že ugotovila na drugem mestu (Poljšak Škraban, 2001), je pomembno ozavestiti dejstvo, da je pri izgradnji, sprejemanju in zavezi očetovski vlogi pomembna očetova zavestna odločitev za prevzemanje skrbi in odgovornosti za druge. Očetje potrebujejo za izgradnjo svojega modela očetovstva, s katerim bodo zadovoljni, čas in podporo ter zaupanje bližnjega socialnega okolja (predvsem partnerke). Pri tem je nujna tudi podpora širšega okolja, ki sicer na deklarativni ravni vzpodbuja večjo vlogo očeta, dejansko pa z vedno večjimi pritiski po učinkovitosti na delovnem mestu te podpore gotovo ne nudi.

6 Zaključek

Empirično raziskovanje notranjosti družine, to je raziskovanje psiholoških procesov v družini prek samorefleksije njenih članov, kot jo definira Čačinovič Vogrinčičeva (1998), je v slovenskem prostoru izjemno redko.

V svoji raziskavi se ukvarjam z interakcijami v družinskem sistemu z zaznavanjem oz. doživljanjem treh družinskih članov, obeh staršev in hčerke - mladostnice. To dejstvo opredeljuje tudi uporabo tehnik analiziranja podatkov na individualni in diadni ter sistemski ravni, ko sem upoštevala družino kot enoto raziskovanja.

Dejstvo, da člani družine različno doživljajo večino interakcij v družini, je ena temeljnih ugotovitev raziskave, pri čemer so hčerke od vseh članov družine najbolj kritične v oceni. Kar pomeni, da oba starša višje vrednotita interakcije s hčerko, kot jih vrednoti ona sama.

Po pričakovanju ugotavljam tudi, da člani družine različno doživljajo medsebojne interakcije v otroštvu in adolescenci.

Ugotovitev, da člani družine različno doživljajo interakcije v družini, odpira vprašanje, ali obstajajo o družini objektivna dejstva - trdim, da je za vsakega posameznika odločilno njegovo videnje oz. doživljanje, ki ga pomembno opredeljuje in je zanj edino objektivno.

Različnost doživljanja medsebojnih interakcij v družini vodi pogosto v konflikte. Konflikti, ki jih mladostnik sproža, silijo družino (predvsem starše) v spremembe, ki jih ni mogoče doseči brez ustrezne medsebojne komunikacije. Družina naj bi zmogla vedno znova vzpostavljati prostor za obojestransko, odprto komunikacijo in s tem omogočila vzpostavljanje ravnotežja med avtonomijo in povezanostjo družinskih članov.

7 Literatura

Adams, G. R. (1985). Family correlates of female adolescents' ego-development. *Journal of Adolescence*, 8, 69-82.

Beavers, W. R. (1976). Theoretical basis for family evaluation. V J. M. Lewis, W. R. Beavers, J. T. Gossett in V. O. Philips (ur.), *No single thread* (s. 46-82). New York: Brunner/Mazel Publishers.

Benson, M. J., Curtner-Smith, M. E., Collins, W. A. in Keith, T. Z. (1995). The structure of family perceptions among adolescents and their parents: Individual satisfaction factors and family system factors. *Family Process*, 34, 323-336.

Cooper, C. R., Grotevant, H. D. (1987). Gender Issues in the Interface of Family Experience and Adolescent' Friendship and Dating Identity. *Journal of Youth and Adolescence*, 16(3), 247-264.

Čačinovič Vogrinčič, G. (1992). *Psihodinamski procesi v družinski skupini*. Ljubljana: Advance.

Čačinovič Vogrinčič, G. (1993). Oče - pravica do stvarnosti. *Časopis za kritiko znanosti*, 162-163, 23-29.

Čačinovič Vogrinčič, G. (1998). *Psihologija družine*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Dekovic, M., Noom, M. J. in Meeus, W. (1997). Expectations regarding development during adolescence: Parental and adolescent perceptions. *Journal of Youth and Adolescence*, 26, 253- 266.

Fisher, L., Kokes, R. F., Ransom, D. C., Phillips, S. L. in Rudd, P. (1985). Alternative strategies for creating "relational" family data. *Family Process*, 24, 213-224.

Fisher, L. in Ransom, D. C. (1995). An empirically derived typology of families: I. Relationships with adult health. *Family Process*, 34, 161-182.

Gilligan, C. (1982). *In a different voice*. Cambridge: Harvard University Press.

Knudson-Martin, C. (2000). Gender, family competence, and psychosocial symptoms. *Journal of Marital and Family Therapy*, 23, 317-328.

L'Abate, L. (1994). *Family Evaluation*. London: Sage Publications.

Lewis, J.M. (1989). *The birth of the family. An empirical inquiry*. New York: Brunner/Mazel, inc.

Ložar, B. (1996). *Študentje v R Sloveniji, Vpis na dodiplomski študij 1995/96; Rezultati raziskovanj, št. 665*. Ljubljana: Statistični urad RS.

McGoldrick, M., Heiman, M., Carter, B. (1993). The changing family life cycle. V F. Walsh (ur.), *Normal Family processes* (s. 405-443). New York: The Guilford Press.

Noller, P., Callan, V. (1991). *The Adolescent in the Family*. London: Routledge.

Olson, D. H., McCubbin, H. I., Barnes, H. L., Muxen, M. J., Larsen, A. S., Wilson, M. A. (1989). *Families, What Makes them Work*. London: Sage Publications.

Paulson, S. E. in Sputa, C. L. (1996). Patterns of parenting during adolescence: Perceptions of adolescents and parents. *Adolescence, 31*, 369-381.

Peers, I. S. (1996). *Statistical analysis for education & psychology researchers*. London: Falmer Press.

Piotrkowski, C. S., Hughes, D. (1993). Dual-earner families in context. V F. Walsh (ur.), *Normal family processes* (s.185-207). London: The Guilford Press.

Poljšak Škraban, O. (1996). *Vloga družine v razvoju in oblikovanju identitete mladostnikov v pozni adolescenci*. Magistrska naloga. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo.

Poljšak Škraban, O. (2001). Očetovstvo in razvoj očetovske identitete. *Socialna pedagogika, 5(4)*, 413- 422.

Poljšak Škraban, O. (2002a). *Vloga staršev in interakcij v družinskem sistemu pri oblikovanju identitete študentk socialne pedagogike*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta.

Poljšak Škraban, O. (2002b). Mladostnik/ca v družini in medsebojno doživljanje družinskih članov. *Socialna pedagogika, (4)*, s. 369-394.

Publication Manual of the American Psychological Association (1994). Washington DC: American Psychological Association.

Scabini, E., Marta, E. (1996). Family with late adolescents: social and family topics. V M. Cusinato (ur.), *Research on family resources and needs across the world* (s. 177-197). Milano: LED.

Statistični letopis (2000). Ljubljana: Statistični urad R Slovenije.

Tomori, M. (1994). *Knjiga o družini*. Ljubljana: EWO.